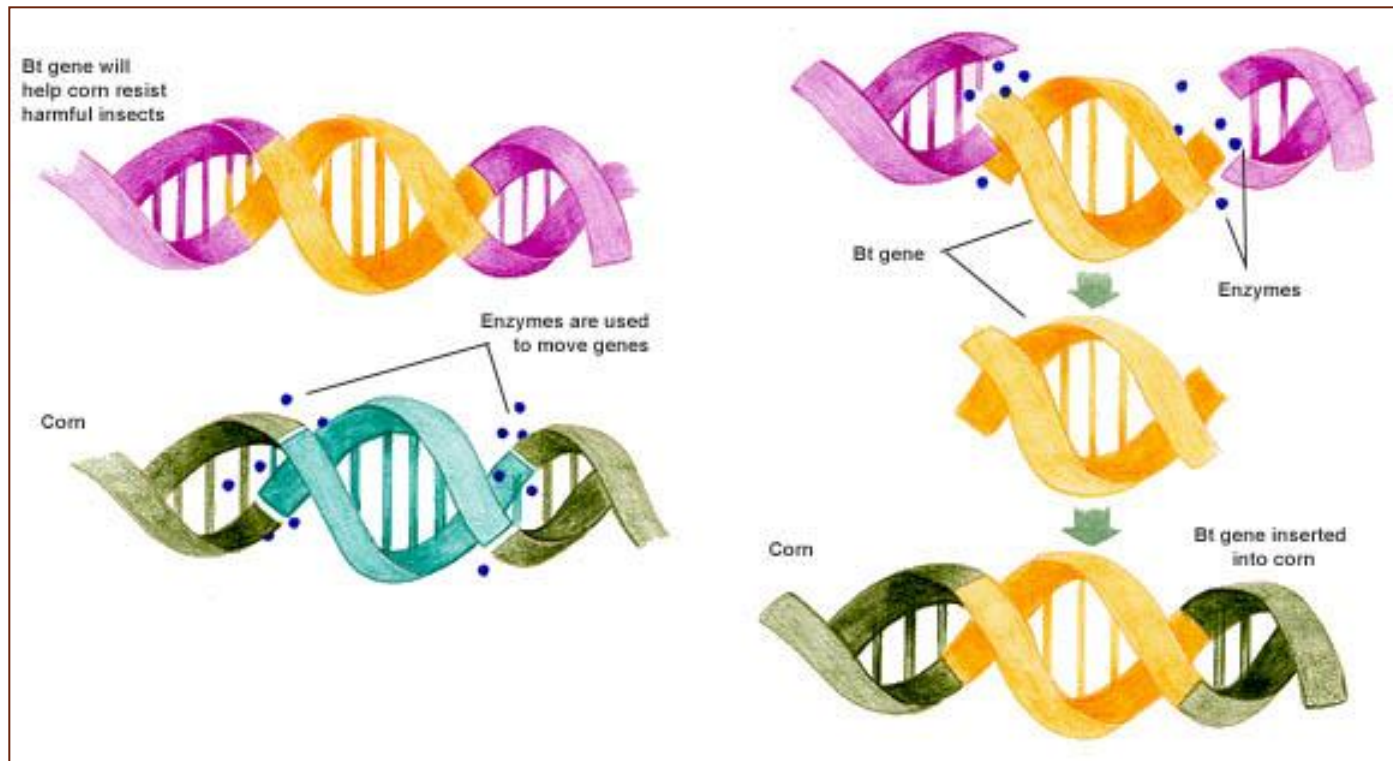

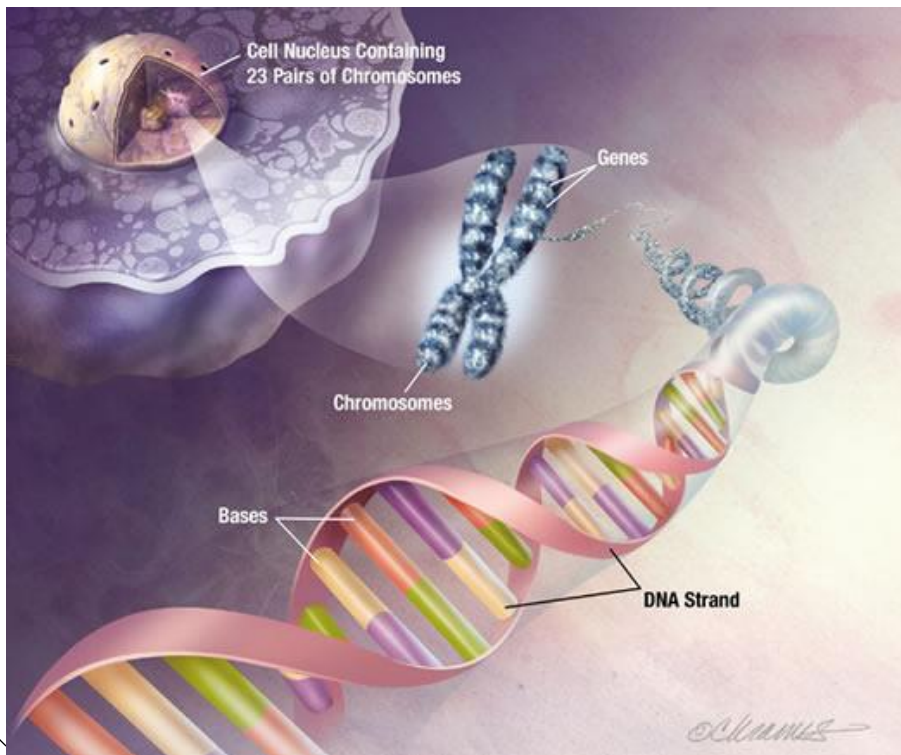
Tehnologija rekombinantne DNK

Tehnologija rekombinantne DNK ili genetičko inženjerstvo su jedno od najrevolucionarnijih dostignuća u nauci u poslednjih 40 godina.

To je skup metoda uz pomoć kojih se može da manipuliše genetičkim materijalom. Tehnike koje su omogućile spajanje dijelova DNK iz različitih organizama i njihovo unošenje u nove domaćine nazvane su tehnologija rekombinantne DNK ili genetičko inženjerstvo.

Molekula DNK dobijena spajanjem dijelova DNK iz različitih organizama u in vitro uslovima zove se **hibridna DNK**.

Genetičko inženjerstvo (ili tehnologija rekombinantne DNK)

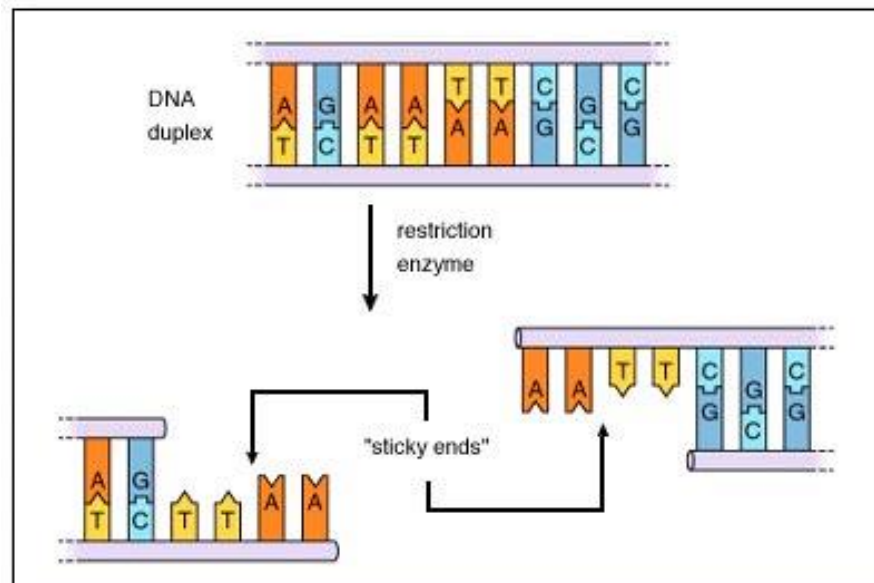
je dobijanje novih hibridnih molekula nasljednog materijala izvan ćelije i njihovo spajanje s prenosiocem (virusom, plazmidom ili drugim), čime se omogućava njegovo unošenje u organizam domaćina u kojem oni prirodno ne postoje, ali u kojem se mogu umnožavati.

Molekularne osnove genetičkog inženjeringa

- Osnovni problem u proučavanju i radu sa DNK bio je u veličini molekula DNK kao sastavnog dijela hromozoma (velika molekula).
- Zato se postavilo pitanje kako i na koji način dobiti manje dijelove ili fragmente DNK koji bi poslužili za proučavanje, a da se pri tome ne izgubi njena funkcija.
- Taj problem je riješen **otkrićem restrikcioničkih enzima – 1968 (švajscarski naučnik Warner Arber, koji je za to 1978 dobio Nobelovu nagradu).**

- riječ «**restrikcioni enzimi**» govori da su ovo ograničeni enzimi, odnosno enzimi koji prepoznaju samo određene kratke redosljede nukleotida na kojima će da djeluju.
- Enzim prepoznaje određenu nukleotidnu sekvencu (restrikcijsko mjesto) od **4 do 8 nukleotidnih parova** (najčešće **heksameri** nukleotida) i na tom mjestu rasijeca dvolančanu DNK.
- Rasijecanje ili cijepanje se dešava hidrolizom,
- Enzimi prepoznaju određeni redosljed baza u lancima DNK. To su tzv. **palindromski rasporedi** nukleotida u lancima molekule DNK, što znači da su istog redosljeda nukleotida čitani u jednom i drugom lancu, ali obrnutim smjerom (strelice) kao npr. na slici niže

Restrikcioni enzimi mogu da sijeku dvolančanu molekulu na dva načina:

- u osi simetrije palindroma i time grade **tupe krajeve** (npr. *Rsal* ili *HpaI*),
- lijevo (*EcoRI*) ili desno (*PstI*) od ose simetrije i time grade kose ili ljepljive krajeve.

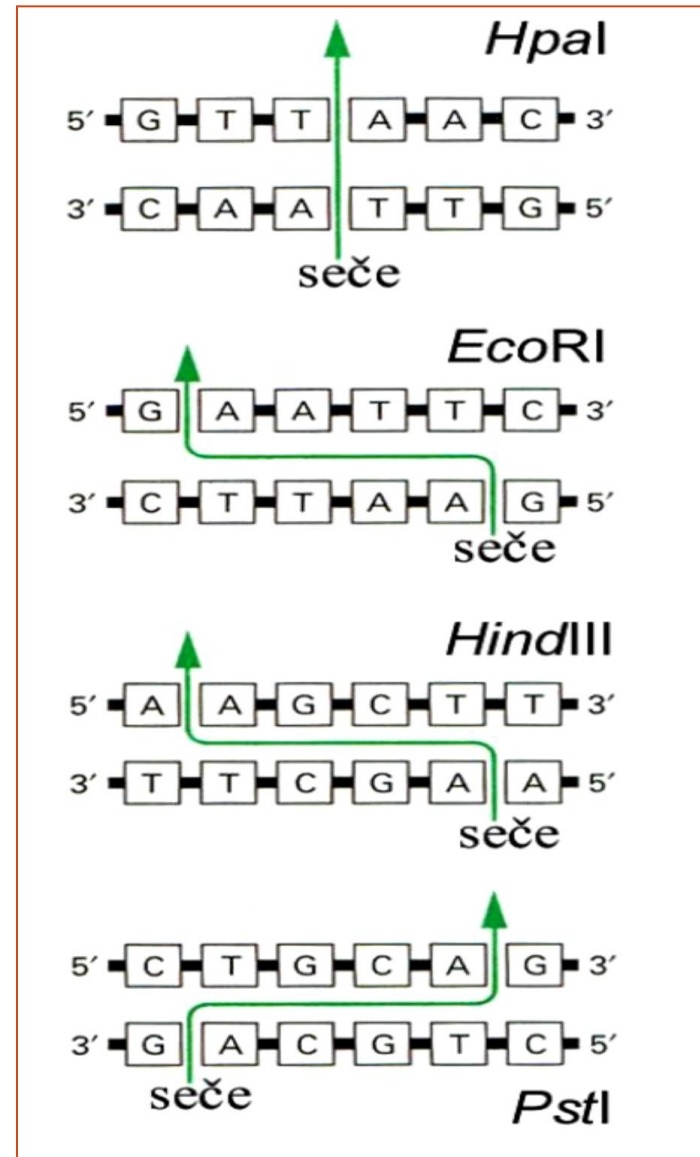
Kod kosog sječenja fragmenti ostaju u jednom ili drugom lancu palindroma jednostruki tzv. **izduženi krajevi** nazvani i **ljepljivi krajevi**, jer se lako spajaju s isto takvim izduženim krajevima istog redoslijeda d baza.

- Restrikcioni enzimi pokazuju **strogu specifičnost** prema određenom heksameru.

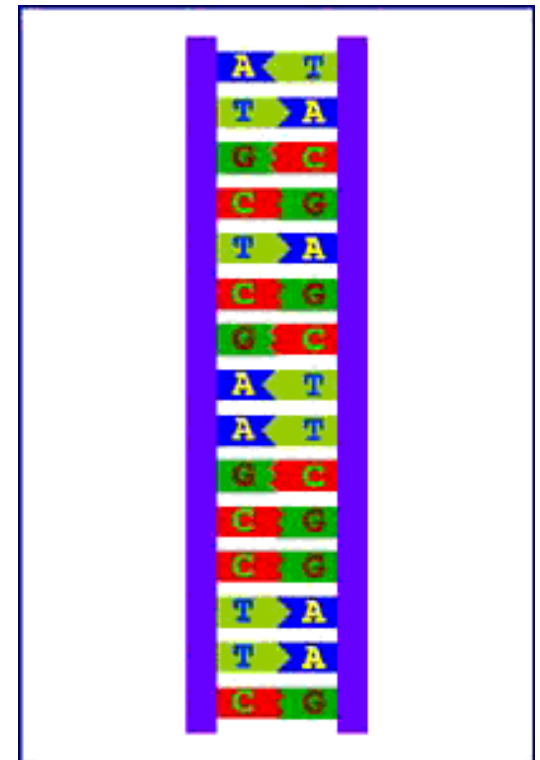
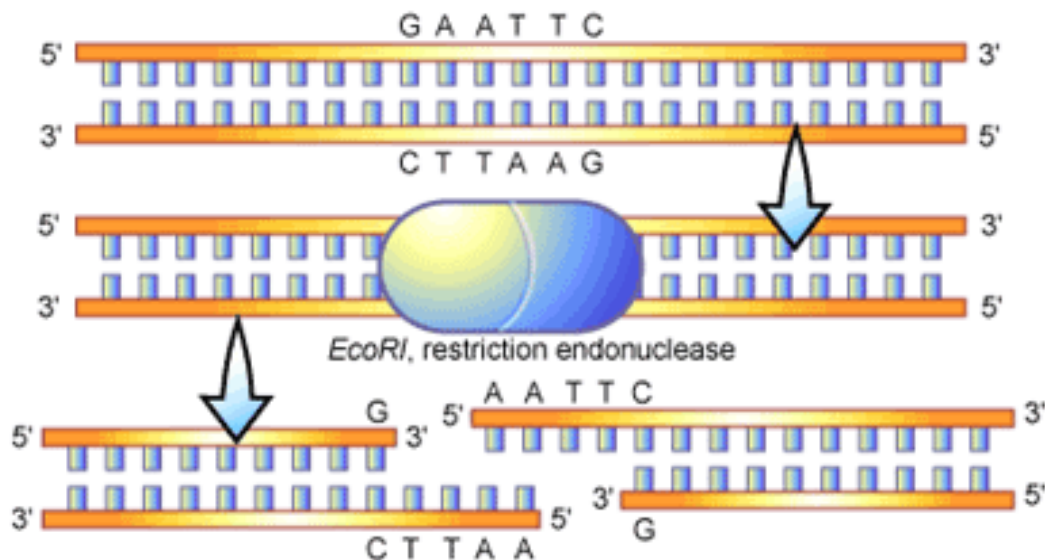
Npr. enzim *HpaI* prepoznaje sekvencu **GTTAAC** i uvijek pravi tupe krajeve,

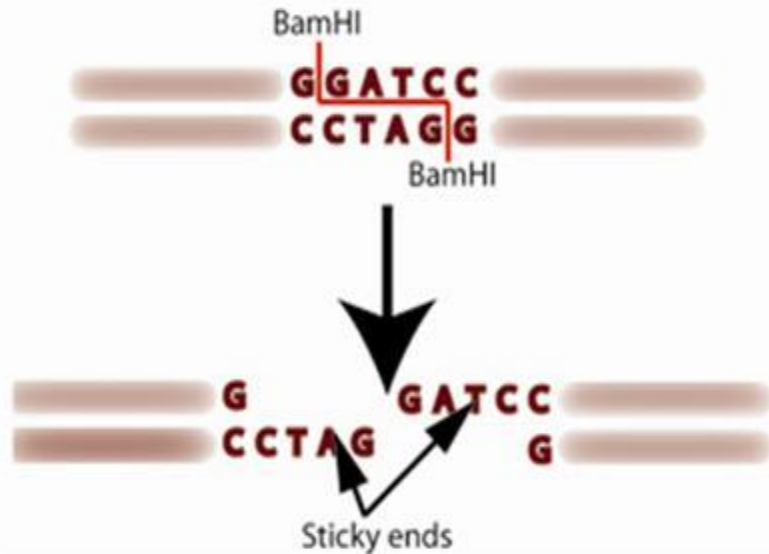
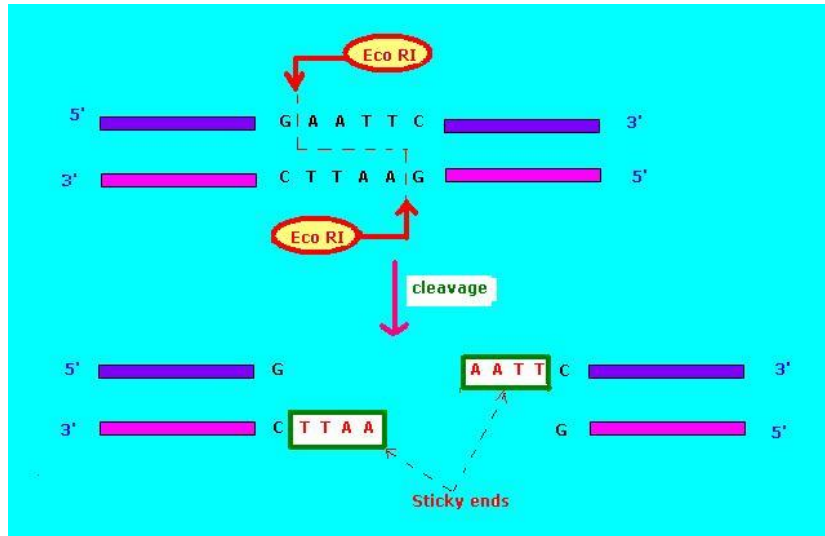
Enzim *EcoRI* siječe fragmente sa jednolančanim ljepljivim **5' krajem AATT**, a

Enzim *HindIII* fragment sa **AGCT** ljepljivim krajem

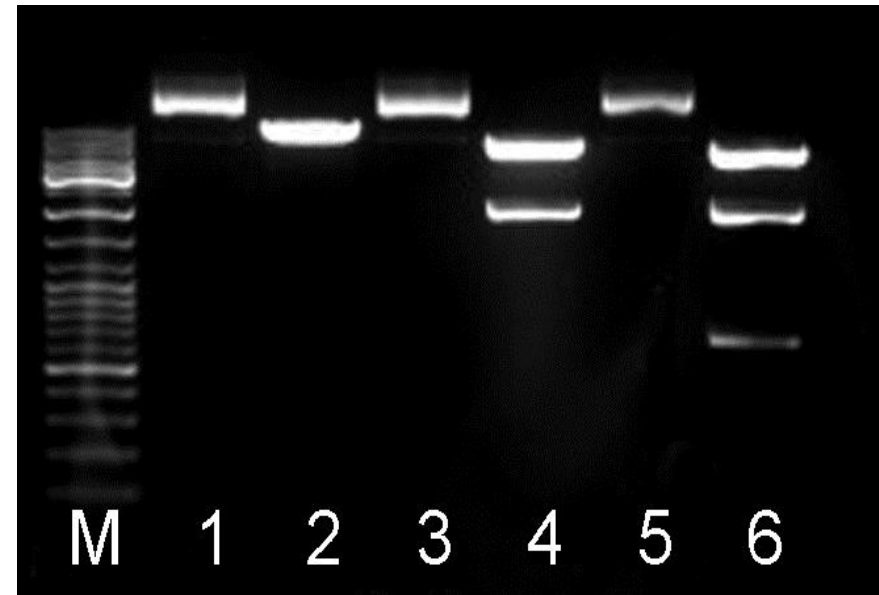
- Kako je redosljed purinskih i pirimidinskih baza u DNK stalan (određen), tako će i jedan restrikcioni enzim uvijek naći svoj palindrom i na tom mjestu pocijepati dvolančani molekul DNK što će davati fragmente DNK koji su uvijek iste veličine.
- Enzim siječe DNK na jednom ili više mjesta zavisno koliko fragmenata sa tim redosljedom pronade.

- Do danas je nađeno i proučeno preko 500 različitih restrikcionih enzima, koji sijeku DNK na različite načine.
- Izolovani su uglavnom iz različitih mikroorganizama po kojima su dobili imena kao npr.
  - **EcoRI** (iz *Escherichia coli* soj RI),
  - **BamHI** (iz *Bacillus amyloliquefaciens* HI),
  - **Sau3A** (iz *Streptomyces albus* G) itd.

- Otkriće restrikcionih enzima značajno je unaprijedilo istraživanja na području molekularne genetike, jer je bilo moguće proučavati strukturu i funkcije malih fragmenata (odsječaka) DNK mnogo jednostavnije nego metodama klasične genetike.
- Fragmenti DNK dobijeni nakon sječenja restrikcionim enzimima veoma se lako mogu odvojiti na gelu agaroze jer pokretljivost molekula DNK zavisi od veličine (manji fragmenti pokrecu se brže od većih) i pomiču se od negativnog prema pozitivnom polu slabe struje.

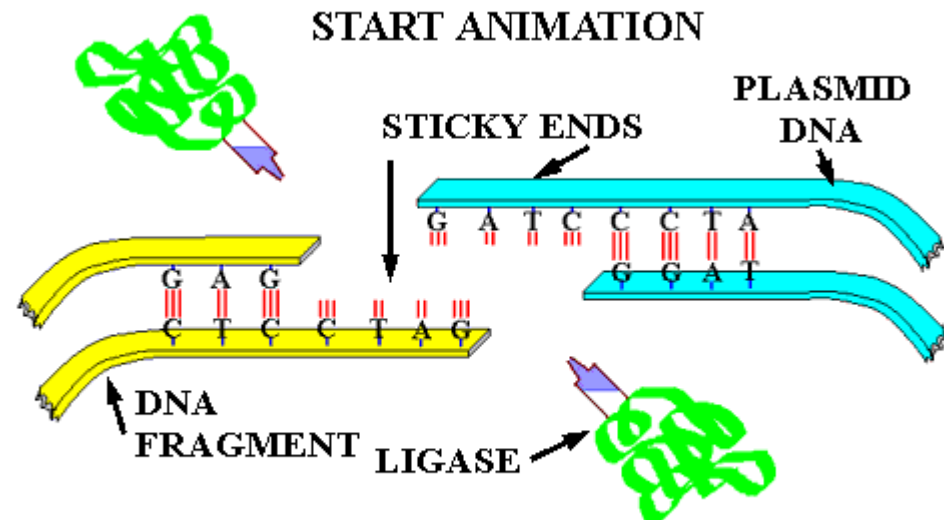
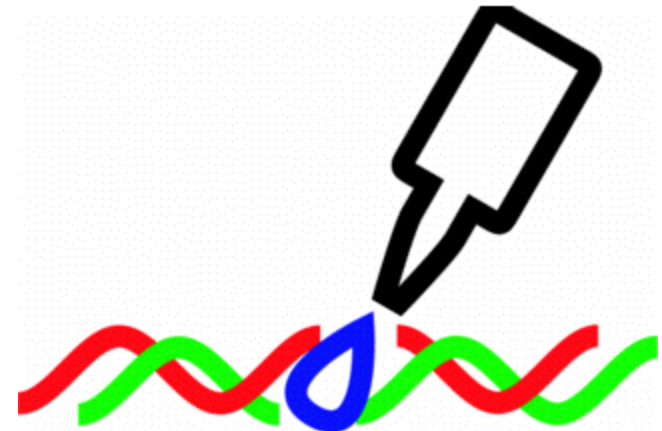

Nakon otkrića enzima koji cijepaju DNK lanac, sljedeći važan događaj za genetičko inženjerstvo **bilo je otkriće enzima koji mogu spajati prekinute lance DNK molekule** i to između susjednih nukleotida u dvolančanoj molekuli DNA.

Ti enzimi otkriveni su 1967. godine.

Otkriveni su istovremeno u pet istraživačkih laboratorija neovisno, nazvani **su ligaze**, a dobiveni su ili iz bakterije **E. coli** ili od bakterijskog **faga T4**.

- Takvi enzimi, zvani **ligaze** dobijeni su ili iz bakterije *E. coli* ili od bakterijskog faga T4,
- Povezuju krajeve koji su preostali u jednom i drugom lancu nakon što su se spojili komplementarni jednolančani ljepljivi krajevi.
- To je omogućilo da se 1970. dokaže mogućnost spajanja dva molekula DNK dobijena od različitih organizama.

- Ovim otkrićima stvoreni su preduslovi za izvođenje **in vitro** spajanja dva molekula DNK od različitih organizama u jednu novu molekulu, tzv. **hibridnu molekulu DNK**.
- **1973** prvi put uspješno ubačena segment DNK jedne vrste u genom druge vrste.
- Prva osoba kojoj je to uspjelo bio je biohemičar **Paul Berg** (1980 Nobelova nagrada).
- On se smatra **ocem genetičkog inženjstva** ili tehnologije rDNK.

Vektori za rekombinovanu DNK

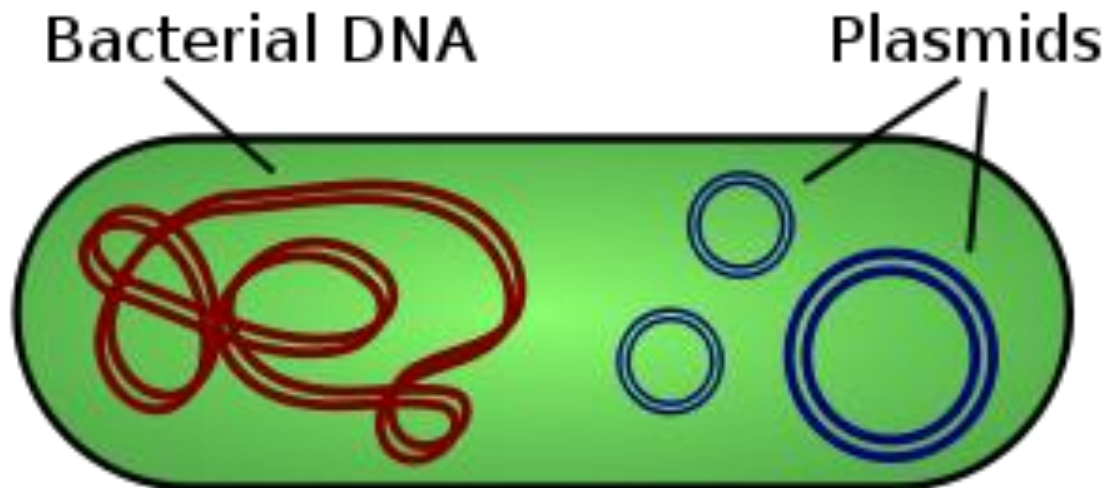
Po stvarnju hibridne molekule DNK pitanje je bilo mogu li se takve molekule unijeti u aktivne ćelije i tamo iskazati svoja svojstva.

Ukazala se potreba za vektorima (prenosiocima)??

Veoma važno otkriće jeste otkrivanje vektora koji služe za prenošenje i samoreplikaciju fragmenata DNK.

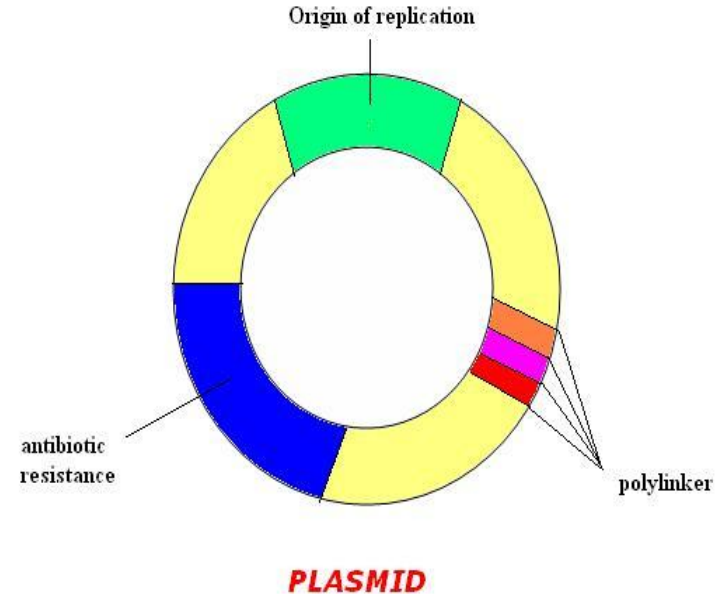
Najčešće se koriste **plazmidi koji su ekstrahromozomski molekuli DNK raznih prokariota.**

Plazmidi su mali kružni dvolančani molekuli DNK koji se obično nalaze u bakterijama i oni imaju sposobnost da se replikuju nezavisno od bakterijskog genoma.

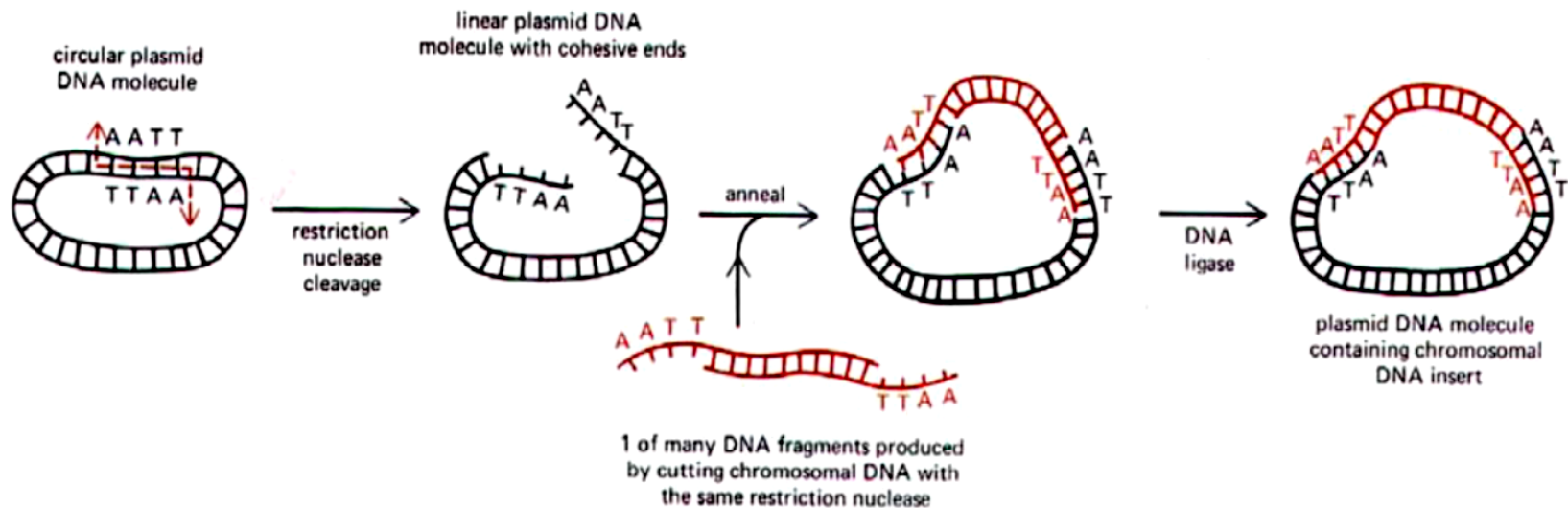

Osobine plazmida

- Prvo je sposobnost samostalne replikacije u određenom domaćinu, što znači da se mogu umnožavati nezavisno od hromozoma svog domaćina.
- Neka od svojstava plazmida kodirana su njihovom DNK, kao što je otpornost prema antibioticima ili teškim metalima, pa to mogu uspješno poslužiti za prepoznavanje jedinice domaćina u koju je rekombinantni molekul DNK unešen.
- Imaju restrikciona mjesta - što su bila bitna svojstva plazmida kao vektora.

- Budući da većina mikroorganizama, koji bi mogli poslužiti kao domaćini, ne dozvoljava unošenje stranog hibridnog molekula DNK u svoju citoplazmu to je predstavljalo ozbiljnu poteškocu.
- Taj problem riješili su 1970. god. M. Mandel i A. Higa s Univerziteta na Hawaima, SAD, koji su pokazali da ćelije **bakterije *E. coli* koje su obrađene rastvorom CaCl_2 mnogo djelotvornije primaju DNK faga lambda.**

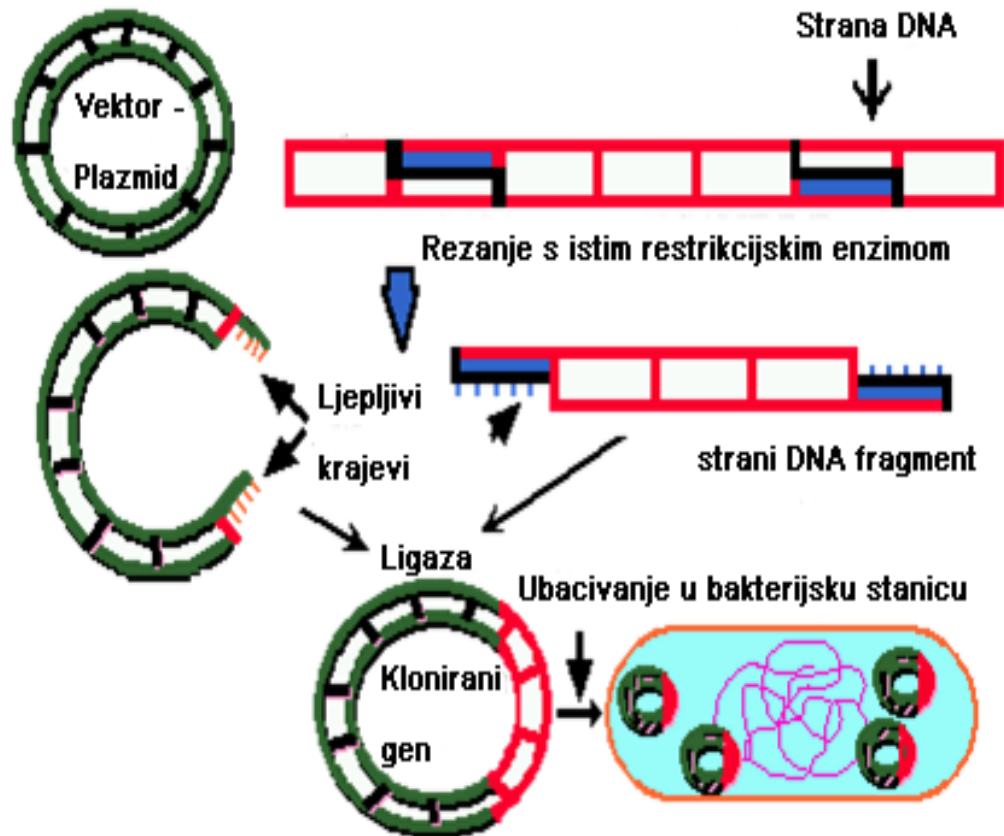

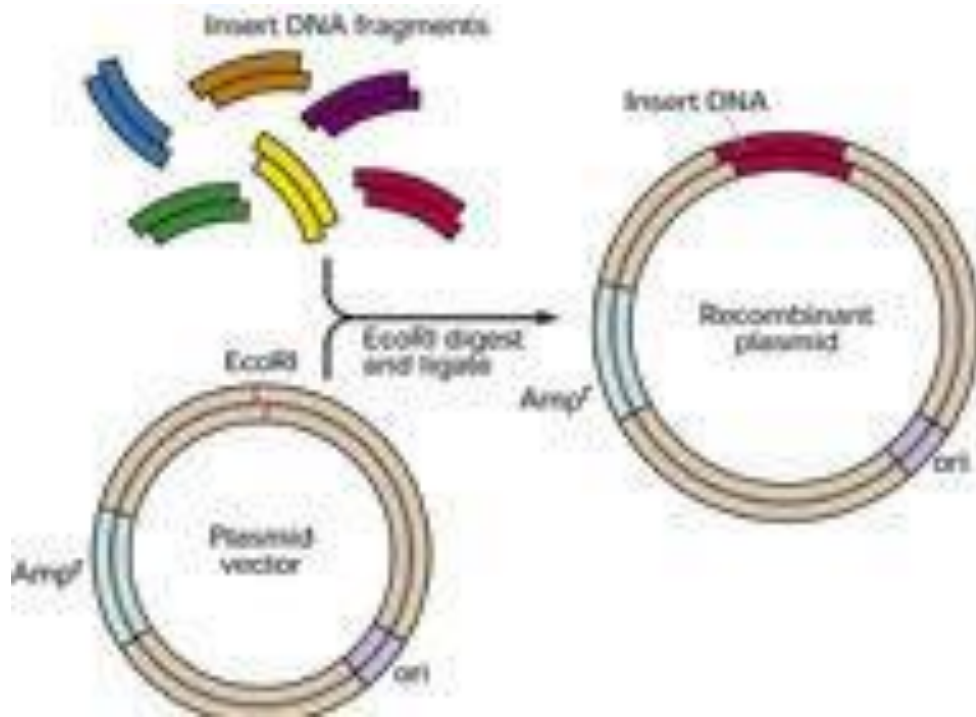
Prenošenje (vraćanje) rekombinovanog plazmida u ćeliju domaćina - u bakteriju

Kao domaćin u kome se omogućava umnožavanje vektora - plazmida koristi se obično bakterija **Escherichia coli**.

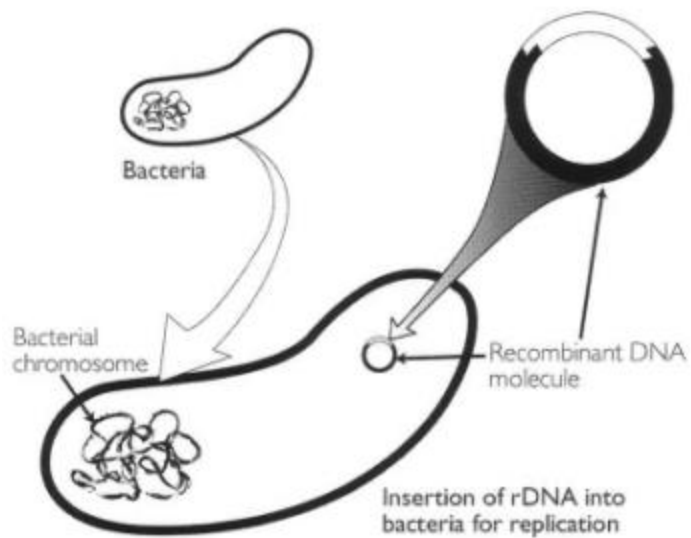
U ćeliji domaćinu pri svakoj daljoj replikaciji dolazi do umnožavanja plazmida a time i sekvence DNK koja je ubačena u plazmidni vektor.

Isti fragment se može opet izvaditi, a može se i prepisati.

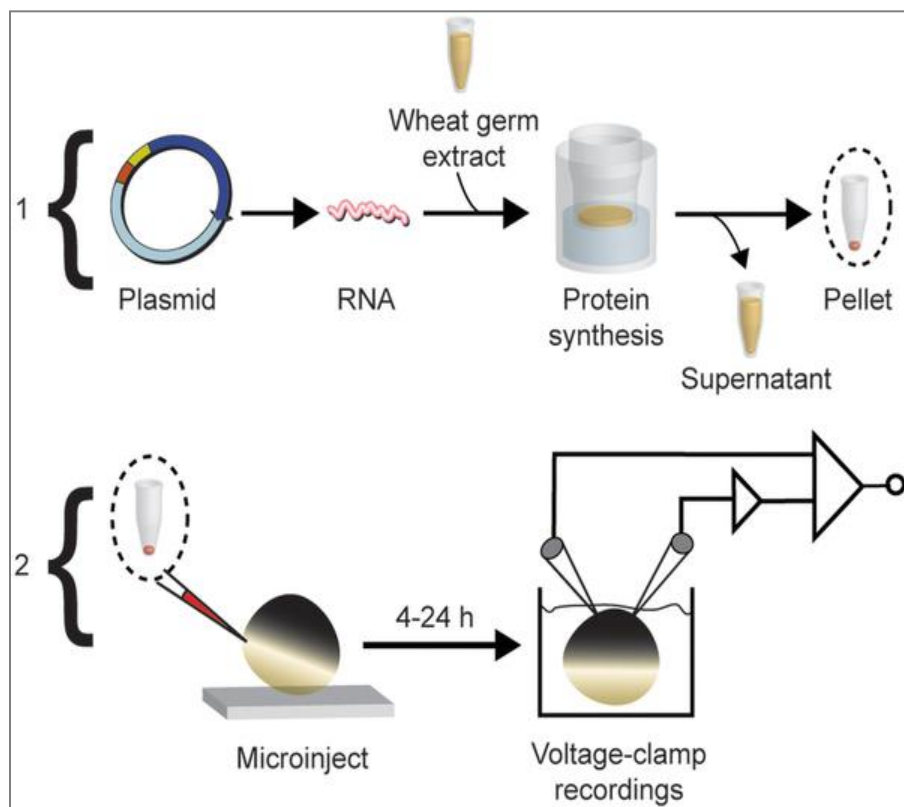
in vitro hibridni molekul DNK koji se sastoji od fragmenata DNK, plazmida iz *E. coli* i plazmida iz *Staphylococcus aureus*.

Primjenom tehnologije rekombinantne DNK dobijen *in vitro* hibridni molekul DNK od dva različita organizma unešena u domaćina u kojem je taj molekul ekspimirao (izrazio) svojstvo iz drugog organizma.

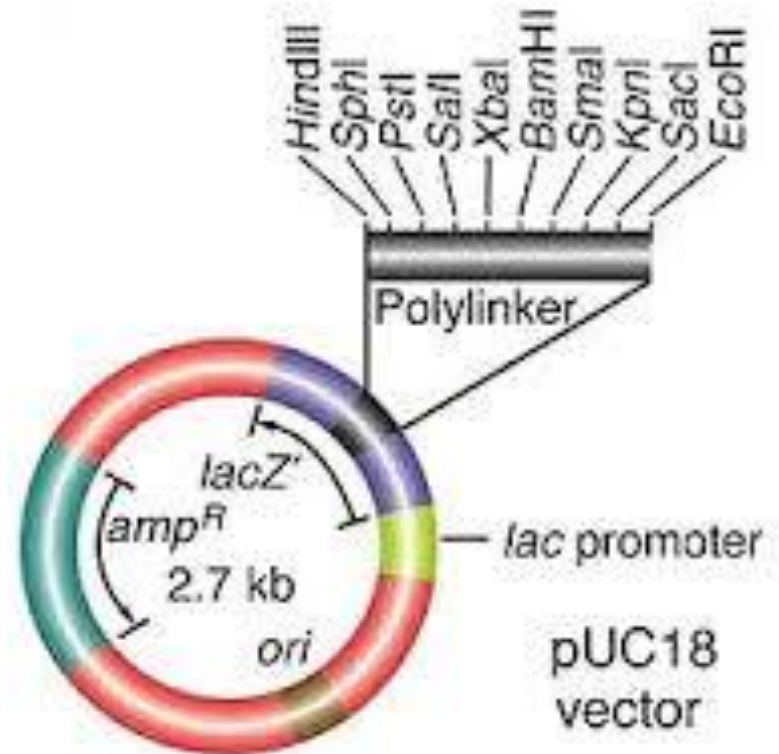
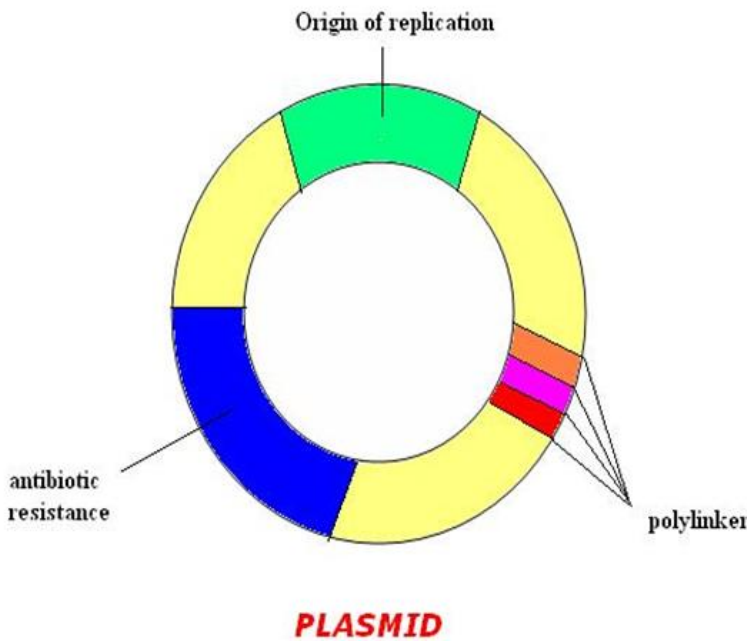
Naravno da se ubrzo postavilo pitanje može li se konstruisati hibridni plazmid koji bi sadržao gene od bakterija i od viših organizama i da li takav gen može ispoljiti (ekspimirati) svoje djelovanje u novom domaćinu.

Tehnika rDNA nam omogućava korišćenje i prenošenje jednog gena čija je funkcija dobro poznata iz jednog organizma u drugi.

Ranije su korišćeni **prirodni plazmidi** sa **samo jednim restrikcionim mjestom**,

Danas se koristi nekoliko vrsta plazmida u koje se ugradi jedan **region sa većim brojem restrikcionih mjesta** za brojne endonukleaze i on se naziva **polylinker region**.

Za različite vrste DNK fragmenata primjenjuju se različiti vektori:

Plazmidi – koriste se uglavnom za male fragmente. Rekombinanti plazmidi lako se selektuju antibioticima (do nekoliko stotina bp).

Bakterofage - Fag lambda- koristan je za kloniranje velikih fragmenata DNK (15-20 kbp).

Kozmidi - kombinovani plazmidi (plazmidno-fagni vektori) koji su pogodni za kloniranje većih fragmenata (45 kbp).

Plazmidi kvasca- omogućavaju direktno proučavanje genske regulacije kod eukariota.

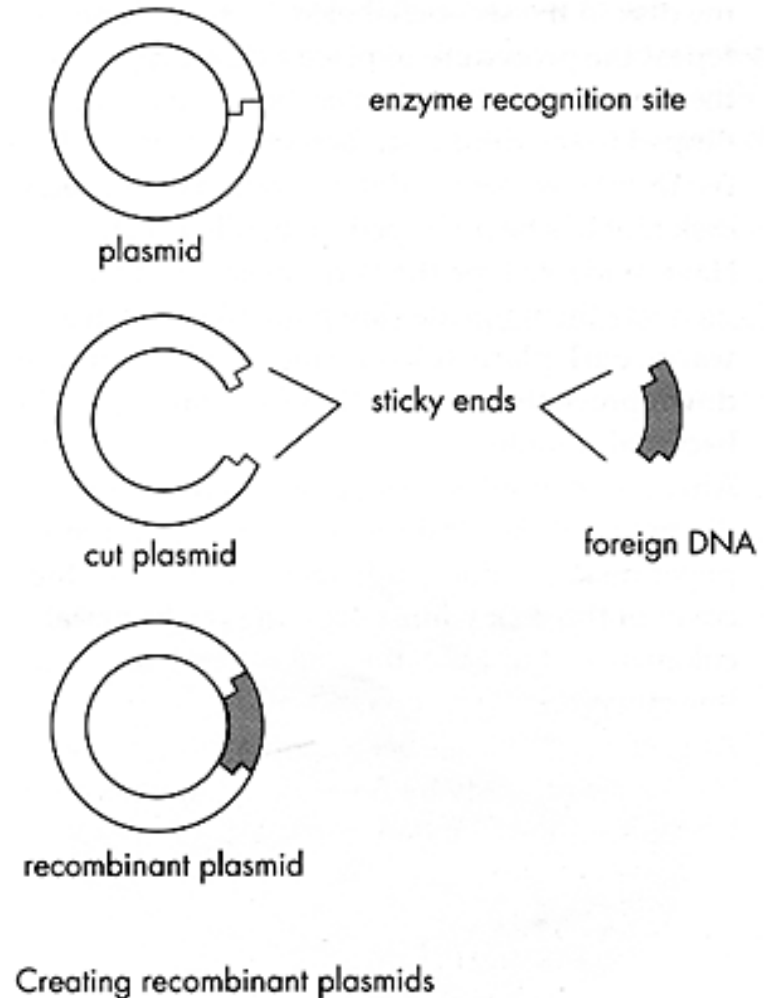
Plazmidi biljaka- infekcija biljaka bakterijom (*Agrobacterium*) i prebacuje te plazmide u ćelije biljke domaćina.

Poželjne osobine vektora za kloniranje su:

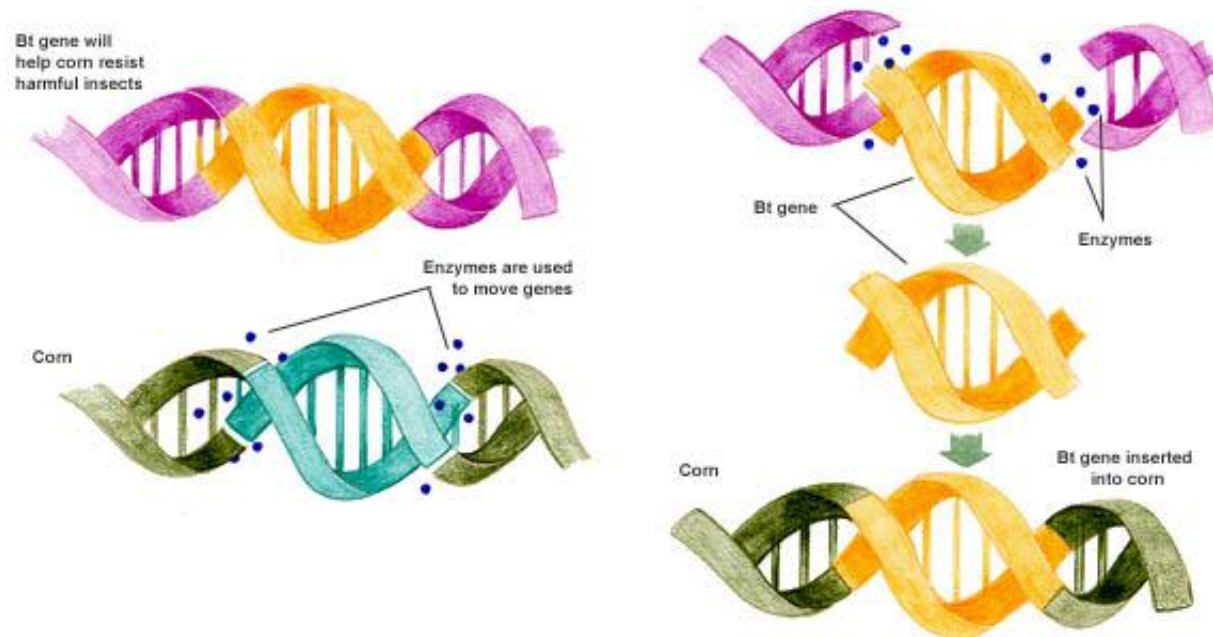
- Mala veličina koja omogućava laku izolaciju nakon upotrebe,
- Lako prenosivi iz ćelije u ćeliju (transformacijom ili infekcijom),
- Laka izolacija iz ćelija domaćina,
- Pogodnost detektovanja (preko gena za otpornost na antibiotike ili sl),
- Mogućnost dobijanja velikih količina ciljanog fragmenta DNK,
- Mogućnost insertovanja fragmenata DNK.

- S obzirom na klasično ukrštanje genetičkog materijala u cilju oplemenjivanja mikroorganizama, biljaka i životinja sa ciljem odabira jednog željenog svojstva

tehnologija rDNA omogućava da se selekcioniše jedno vrijedno genetičko svojstvo (ili vise) iz različitih organizama na molekularnom nivou, pri čemu se mogu isključiti druga svojstva (koja nisu interesantna u tom momentu).

- Tehnika rDNA nam omogućava korištenje i prenošenje jednog gena čija je funkcija dobro poznata iz jednog u drugi organizam.
- Primjenom klasične selekcije i oplemenjivanja velika garnitura gena nepoznatih funkcija prenosi se između srodnih organizama.
- Genetičko inženjerstvo omogućava, zbog veće tačnosti manipulacije da se izbjegne rizik dobijanja organizma sa neočekivanim svojstvima i da se izbjegne dugotrajno testiranje, pokušaja i greške selekcijskim oplemenjivanjem.

Primjena tehnologije rekombinantne DNK odnosno GI je mnogostruka:

U medicini:

- **Proizvodnja velikih količina različitih supstanci** za liječenje različitih bolesti (inzulin, hormon rasta, faktori rasta, faktori zgrušavanja te vakcine protiv hepatitisa B, herpesa, bjesnila.
- **Skvenciranje humanog genoma** – identifikacija gena za bolesti,
- Genska terapija i sl.

U poljoprivredi:

- Proizvodnja biljaka otpornih na herbicide, sušu, hladnoću, visoku temperaturu, preveliku količinu soli, biljke bolje prehrambene vrijednosti;
- u selekciji i oplemenjivanju domaćih životinja,
- očuvanje genetičkog divrziteta.

S obzirom na klasični način ukrštanja u cilju oplemenjivanja mikroorganizama, biljaka i životinja gdje je cilj odabir – selekcija na jednu osobinu, tehnologija rDNA omogućava korišćenje i prenošenje samo gena čija je funkcija dobro poznata iz jednog u drugi organizam.

Ova tehnika omogućava da se izbjegne rizik dobijanja organizma sa neočekivanim svojstvima i izbjegavanje dugotrajnih testiranja.

U industriji:

- Genetički modifikovane bakterije koje razgrađuju toksični otpad.
- Genetički modifikovani kvasci koji koriste celulozu za proizvodnju glukoze i alkohola za gorivo.
- Uzgoj algi u marikulturi.
- Poboljšanje metoda u prehrambenoj industriji.

Umnožavanje rekombinovane molekule DNK (rDNK) unesene u domaćina naziva se i **kloniranje**